

Галина Стародубець

ПРОБЛЕМА ЛЕГІТИМІЗАЦІЇ БІЛЬШОВИЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОМУ РЕГІОНІ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД (1944-1946 РР.)

У статті аналізуються форми і способи, використовувані радянською владою з метою залучення місцевого населення до роботи в партійно-державних структурах Західної України. Показано наскільки тісно було пов'язане вирішення цього питання з проблемою фактичної легітимізації більшовицько-радянської влади у західноукраїнському регіоні в 1944-1946 роках.

Ключові слова: партійна номенклатура, радянська влада, Західна Україна, жіночі ради, партпарат, легітимність.

Галина Стародубець. Проблема легітимізації большевистско-советской власти в западноукраинском регионе в послевоенный период (1944-1946 гг.)

В статье анализируются формы и способы, используемые советской властью с целью вовлечения местного населения в работу партийно-государственных структур Западной Украины. Показано насколько тесно связано решение этого вопроса с проблемой фактической легитимизации большевистско-советской власти в западноукраинском регионе в 1944-1946 гг.

Ключевые слова: партийная номенклатура, советская власть, Западная Украина, женские советы, партаппарат, легитимность.

Halyna Starodubets. The problem of legitimating the bolshevist-soviet power on the territory of Western Ukraine in 1944-1946

The forms and ways to enlist the local people to work in party-state structures on the territory of Western Ukraine, which were used by the soviet power, are analyzed in the article. It is drawn, how tight the solving of this question and the problem of legitimating the bolshevist-soviet power on the territory of Western Ukraine in 1944-1946 years were connected to each other.

Key words: party nomenclature, soviet power, Western Ukraine, female council, party apparatus, legitimacy.

В сучасному українському науковому, а, радше, науково-публіцистичному та медійному просторі присутньою є теза про окупаційний характер більшовицько-радянської влади в західних областях України зразка 1939-1941 та перших повоєнних років. Підґрунтям для таких тверджень слугує факт нібито сумнівної легітимізації процесу її законодавчого оформлення, зокрема, восени 1939 р. (Народні Збори Західної України) та взимку 1946 р. (вибори до Верховної Ради СРСР), оскільки обидві події проходили в умовах тотального контролю і нагляду за їх перебігом з боку держави. Більше того, у першому випадку західноукраїнське населення було дезорієнтоване радянськими владними структурами і не зовсім розуміло суть політичної системи, за яку віддавало свій голос. Однак, «є всі підстави стверджувати, що, незважаючи на тиск радянських властей, рішення Народних Зборів в цілому відповідали тогочасним настроям і прагненням переважних мас місцевого населення, особливо української національності. Отже – можуть вважатися легітимними» [13, с.134]. Паралельно з процесом юридичного оформлення нового політичного статусу регіону тут було розгорнуто форсовану радянізацію, здійснювану в рамках жорстко централізованої командно-адміністративної моделі управління.

Наслідком короткотривалого перебування Західної України в складі УРСР стало глибоке розчарування місцевого населення в більшовицькій моделі української державності, зумовлене, головним чином, домінуванням в управлінському арсеналі радянської влади силових методів. Тому процес так званої «другої радянізації», розгорнутої в краї відразу після звільнення західних областей від німецьких окупантів, принципово відрізнявся від довоєнного. Підтвердження цієї тези знаходимо в роботах вітчизняних науковців, предметом наукових досліджень котрих є суспільно-політичні, соціально-економічні, культурні процеси, що мали місце в перші повоєнні роки у Західній Україні – І.Патера, В.Трофимовича, О.Стасюк, Т.Першиної, О.Лисенка, М.Сеньківа, Я.Антонюка та ін. Однак варто зауважити, що проблема відновлення радянської влади в сучасній історіографії здебільшого розглядається в площині «гострого конфліктного протистояння» і в окремих випадках – «пошуку компромісів». Мета нашої статті – окреслити форми і методи, використовувані радянською владою з метою залучення місцевого населення до роботи в партійно-державних структурах Західної України.

Загальновідомо, що політичне управління, що здійснюється в державі, завжди пов'язане з конструюванням такої моделі відносин, яка могла б максимально забезпечити інтереси влади і можли-

вість її реалізації. Основним завданням радянського уряду стало забезпечення стабільності існування тоталітарного режиму в західноукраїнському регіоні. Незважаючи на факт міжнародного визнання легітимності перемін державно-територіального устрою, зумовлених рішеннями Народних Зборів Західної України в 1939 р., більшовицько-радянська влада, насамперед в особі партійно-радянської номенклатури, почувалася не зовсім комфортно. На тлі розгортання повстанського руху Опору, фактичної відсутності на місцевому рівні соціальної опори, джерел рекрутування управлінських кадрів тощо, представники регіональної більшовицько-радянської влади в 1944-1945 роках ідентифікували себе як «імпортовану сюди зі східних областей»[3, арк.22], не приховуючи того, що «всі організації комплектувалися виключно за рахунок надісланих ЦК КП(б)У і наркоматами»[18, арк.4].

Основним аргументом на користь правильності проведення кадрової політики в Західній Україні слугував факт нібито повної «відсутності тут бази для підбору і висунення людей на керівну партійну, радянську і господарську роботу»[18, арк.4]. Як наслідок, упродовж 1944 – першої половини 1945 років усі ключові посади в сегменті силових структур (прокуратура, суд, НКДБ, НКВС), партійних (обкоми, райкоми та міськкоми КП(б)У), частково радянських та господарських органів влади обіймали особи, виключно відряджені сюди зі східних регіонів УРСР та Радянського Союзу. За умов фактичного ігнорування представників місцевого населення, панування тотальної недовіри до нього, нічого дивного немає в тому, що воно, в свою чергу, теж таку владу сприймало як окупаційну, ворожу і чужу.

Варто зауважити, що процес радянзації, розгорнутий відразу після звільнення регіону від німецьких окупантів, вищими партійними функціонерами часто сприймався не як відновлення, а «встановлення радянської влади» [19, арк.10]. Така оцінка ситуації сфокусувала форми, способи і методи, спрямовані на реалізацію цього завдання. Цілком погоджуємося з думкою тих дослідників, котрі вважають, що у визначений нами відрізок часу «у виборі засобів боротьби радянська влада віддавала перевагу силовим методам[21, с.94], а «фізична ліквідація всіх, хто намілювався виступити проти комуністичної колоніальної системи, видавалася за найбільш надійний спосіб опанування регіону»[15, с.319]. Однак і в середовищі вищого державного й республіканського керівництва, і серед партійних посадовців західноукраїнського регіону були ті, хто розумів необхідність формування у свідомості місцевого населення позитивного образу радянської влади, що можна було зробити силою слова, переконання, позитивного прикладу співпраці тощо.

Тема налагодження дієвої співпраці органів радянської влади з мешканцями західних областей України неодноразово піднімалася на різного рівня нарадах вищих партійних керівників республіки та регіону. Адже тільки таким чином можна було сприяти формуванню позитивного, лояльного ставлення західноукраїнського населення до нової влади, добровільного визнання ним права влади управляти і згоди підкорятися їй, що й мало означати її легітимність. Причому не формальну (котра була забезпечена низкою правових документів, у тому числі – виборами до Верховної Ради СРСР), а фактичну.

Реалізація цього напрямку державної політики здійснювалася кількома шляхами: залучення місцевого населення до роботи у різного рівня партійних, радянських, господарських, культурно-освітніх та інших органах влади; розширення мережі партійних комітетів; створення та підтримки діяльності комсомольських і профспілкових організацій; активізації роботи жіночих організацій, встановлення монопольного права на формування громадської думки.

Серйозним стримуючим чинником процесу залучення місцевих активістів до відбудовчих процесів у Західній Україні виступало, по-перше, упереджено негативне ставлення до них партійної номенклатури регіону, по-друге, її небажання, що межувало зі страхом, брати на себе відповідальність за можливі кадрові прорахунки. Далеко не поодинокими були випадки, коли «деякі керівники виявляли нерішучість в підборі кадрів із числа українців. А раптом – «бандерівець», і старалися, особливо на технічну роботу, більше залучати поляків»[18, арк.5]. Часто-густо «обласні керівники обмежувалися висуненням кадрів з місцевого населення на другорядні посади»[7, арк.86]. Така позиція представників офіційної влади призвела до ситуації, коли усі керівні посади в Західній Україні обіймали «чужі», «немісцеві», відряджені сюди з інших регіонів СРСР.

До 1945 року кадрова проблема хоча й вирізнялася надзвичайною гостротою, проте в умовах жорсткого збройного протистояння радянської влади з УПА та націоналістичним підпіллям не могла бути вирішена на користь місцевого населення. Ні у Центрі, ні у регіоні воліли не загострювати на цьому питанні спеціальної уваги. Практика залучення місцевих активістів до роботи в окремих структурних підрозділах влади хоча й мала місце, але носила вибірковий характер.

Безпосереднім поштовхом до кардинального зрушення даної проблеми з мертвої точки стала поява 10 липня 1945 року спеціальної постанови ЦК КП(б)У «Про підбір і висунення кадрів з місцевого активу населення західних областей УРСР», яка зобов'язувала керівників обкомів та райкомів партії зосередити максимальну увагу на роботі з місцевими активістами. Зовнішньою реакцією на появу документу стала зміна риторики регіональних партійно-державних функціонерів. Показово, що на липневій 1945 р. нараді секретарів райкомів КП(б)У Львівської області по кадрах чи не вперше про-

блему розглянули не як локальне явище, а в контексті її системного вияву – і з точки зору соціально-економічної вигоди, і – політичної доцільності. Наголошувалося, що висунення місцевих кадрів на керівні посади сприятиме наближенню до них «державного та господарського апарату»; посиленню «довіри місцевого населення до радянського апарату»; нанесенню «удару антирадянській агітації, що нібито не допускають на керівну роботу місцевих працівників»; вирішенню «питання кадрів, тому що неможливо безконечно возити кадри зі східних областей, котрі не знають побуту і звичаїв і особливо економіки району». Підкреслювалося також, що така кадрова політика дозволить «розв'язати політичну активність місцевих кадрів і створити можливість в майбутньому партизувати їх і, нарешті, вирішити питання укомплектування партійного апарату за рахунок висунення комуністів і працівників радянсько-господарських організацій» [6, арк.22].

На виконання цієї постанови на місцях були розроблені заходи, покликані активізувати відбір кадрів із західноукраїнського середовища. Поміж іншого вони включали в себе «розгортання мережі спеціальних курсів та семінарів для підвищення ідейно-політичного рівня кадрів, висунутих з місцевого населення, створення міськкомів і райкомів партії сітки гуртків і семінарів при парткабінетах, у яких займалися такі висуванці» [17, арк.27]. Відтак можна стверджувати, що з другої половини 1945 року кадрова політика в західноукраїнському регіоні зазнала деяких змін, котрі, однак, можна радше назвати частковими корективами, аніж корінними зрушеннями.

Віховим в історії відновлення радянської влади в західних областях України став 1946 рік. Внаслідок Великої блокади, яка тривала тут від січня до квітня, більшовикам вдалося зруйнувати повстанське запілля – матеріально-економічну основу українського повстанського руху. Активніше включення вихідців з місцевого населення до переліку регіональних номенклатурних посадовців стало одним із методів позбавлення українського підпілля його соціальної підтримки та, водночас, способів легітимізації радянської влади. В цьому році з'явилося два важливих документи, котрі визначали напрямки вирішення кадрової проблеми – постанова ЦК КП(б)У від 6 квітня «Про підбір і виховання кадрів з місцевого населення» та від 26 липня «Про підготовку, підбір і розподіл керівних партійних і радянських кадрів в Українській партійній організації».

Серйозною проблемою, з якою зіткнулася більшовицька влада у процесі «другої радянзації» Західної України, стала фактична відсутність тут комуністів та комсомольців. Існуючий малочисельний партійний актив, сформований з представників місцевого населення, аж ніяк не надавався на роль консолідуючої сили у регіоні й серйозно не впливав на процес становлення сприятливого для влади морально-психологічного мікроклімату. Тому одне з перших завдань партійних функціонерів Західної України полягало у тому, щоб якомога швидшими темпами розгорнути процес розширення партійної мережі шляхом залучення до лав КП(б)У нових членів і формування на їх основі первинних комітетів партії. Саме останні безпідставно розглядалися як основні ретранслятори політики більшовицько-радянської влади у регіоні.

Незважаючи на всі зусилля впродовж 1944-1945 років організаційним структурам КП(б)У не вдалося вийти за рамки офіційних державних установ, зосереджених в обласних, районних центрах та містах стратегічного значення. Типовою була ситуація, коли, «в кожному районі існувало 3-4 первинних організації, котрі складалися з комуністів, які працювали в районних закладах» [4, арк.146], переважно – «райкомі, райвиконкомі і НКВС» [5, арк.13]. Окрім цих установ, парторганізації створювалися в органах НКДБ і на залізничному транспорті. Так, зі 108 первинних партійних комітетів, створених відразу після звільнення Ровенської області, 20 функціонувало «при парторганах, радянських органах (райвиконкомах) – 21, на підприємствах харчової промисловості – 2, залізничного транспорту – 21, закладах торгівлі – 6, органах НКВД – 22, органах НКДБ – 16 і зв'язку – 2» [17, арк.1]. У Волинській області восени 1944 року «кількість комуністів районних парторганізацій коливалася від 15 до 102 людей, а число первинних парторганізацій в районах – від 1 до 10». Проблема загострювалася ще й тим, що «первинні парторганізації у своїй більшості працювали незадовільно» [1, арк.23].

Схожою була ситуація в усіх без винятку західноукраїнських областях, ілюстрацією чого слугують цифри, подані в Таблиці 1 [20, арк.10].

Таблиця 1.
Кількість первинних організацій КП(б)У
в сільській місцевості західних областей України станом на 1.07.1946 р.

<i>Назва області</i>	<i>в радгоспах</i>	<i>в МТС</i>	<i>в колгоспах</i>	<i>на сільській території</i>
Волинська	-	14	-	4
Дрогобицька	-	9	-	-
Львівська	1	22	-	3
Ровенська	1	19	-	3

Станіславська	-	9	1	-
Тернопільська	2	20	-	-

Як бачимо, динаміка процесу формування первинних партійних організацій у західноукраїнських селах навіть на середину 1946 року була вкрай повільною. Для прикладу, тільки на Ровенщині кількість партійних осередків на селі (20) у відношенні до їх загальної кількості по області (312 [20, арк.9]), склала 7%. Цю цифру можна вважати одним із показників, які опосередковано засвідчують рівень довіри місцевого населення, в масі своїй – сільського, до радянської влади.

Поза увагою партійної номенклатури не міг залишитися той факт, що «керівна і спрямовуюча» сила, локомотив радянської системи – комуністична партія більшовиків – залишалася на маргінесі суспільного буття. Це спонукало партійно-державних управлінців до пошуку дієвих форм і методів, по-перше, залучення до лав ВКП(б) активістів з місцевого населення, по-друге, популяризації серед широких народних мас основних політико-ідеологічних гасел радянської влади.

Щодо першого, то, принаймні у формальному вимірі, починаючи з 1946 року намітилася позитивна динаміка росту чисельності комуністів у двох областях Західної України – Львівській та Ровенській, де їх кількість, порівнюючи з 1941 р., становила, відповідно – 131,2% та 103,9% [20, арк.4]. Загалом же, досягти довоєнного рівня кількості членів ВКП(б) у західноукраїнському регіоні впродовж 1944 – першої половини 1946 рр. владі не вдалося.

Найбільш дієвим засобом насадження більшовицьких стереотипів щодо радянського способу життя, шляхів і способів формування ціннісної шкали у рамках командно-адміністративної системи координат традиційно вважалася пропаганда та агітація. Для реалізації основних завдань цього сегменту державної політики було залучено максимальну кількість людського та технічного потенціалу. Так, уже в перші дні після визволення Львівської області сюди прибула «група відповідальних працівників відділу пропаганди і агітації ЦК КП(б)У, очолювана заввідділом. До складу групи були включені також лектори, письменники та журналісти. Такі ж групи були направлені і в інші області краю. Вони проводили інструктажі керівників агітколективів, допомагали обласним парторганам в доборі складу агітаторів, проведенні нарад з ними, у визначенні конкретних питань агітаційної роботи» [12, с.46]. З метою підсилення цієї ділянки роботи кваліфікованими ідеологами більшовицької партії, 18 січня 1945 року ЦК КП(б)У було прийнято спеціальну постанову «Про створення позаштатних профгруп ЦК КП(б)У для західних областей України». У рамках її виконання наказувалося «виділити пропагандистами в позаштатні партгруппи ЦК КП(б)У терміном з 30 січня по 1 квітня 1945 р. таких товаришів з Києва: зав кафедрами основ марксизму-ленінізму, філософії, лекторів міськкомів партії, директорів шкіл» [16, арк.10].

Результатом активної діяльності «бійців ідеологічного фронту» стало кількісне зростання її показників. Зокрема, в січні 1945 року тільки в Ровенській області було створено «801 агітколектив, працювало 8100 агітаторів» [14, с.72], наприкінці 1944 р. у Станіславській – «458 агітаційних груп, до складу яких увійшли 4256 агітатори» [2, арк.44], котрі регулярно виїжджали в райони і організовували там різного роду збори, мітинги, зустрічі з «трудящими» тощо, предметом обговорення на яких, як правило, були: «книга товариша Сталіна «Про Велику Вітчизняну війну Радянського Союзу»; військово-політичне та міжнародне становище СРСР; радянсько-польські відносини; німецько-українські націоналісти – найзліші вороги українського народу» [1, арк.25] і т.п. Навіть за умов вкрай низького рівня професійної підготовки агітаційно-пропагандистського десанту в західноукраїнському регіоні результативність його роботи, підсилена іншими чинниками (економічними, політичними, культурно-освітніми, силовими), мала значний успіх.

Іншим важливим напрямком діяльності партійно-радянських функціонерів Західної України в перші повоєнні роки стало налагодження співпраці з окремими категоріями населення, зокрема – молоддю, жінками, інтелігенцією та селянством. З огляду на значне поширення в регіоні збройного антирадянського руху Опору, основу якого складали місцеві чоловіки, влада намагалася схилити на свій бік симпатії жіночої частини населення, використовуючи гендерний чинник як один із засобів розширення своєї соціальної бази. Про важливість цієї ділянки роботи свідчить той факт, що в обкомах КП(б)У з весни 1945 р. було створено спеціальний відділ по роботі серед жінок.

Поштовхом до активізації жіночого руху стала Постанова ЦК КП(б)У від 5 квітня 1945 р. «Про розгортання масово-політичної роботи серед жіночого населення західних областей України». На її виконання, як це зазвичай відбувалося, в кожному з обкомів партії Західної України було розроблено низку заходів, про результати виконання яких періодично доповідалося у ЦК КП(б)У. Значного поширення набула така форма роботи як жіночі ради, котрі створювалися на підприємствах, установах, на селі. При радах могло діяло кілька секцій, наприклад, «санітарна, культурно-побутова, кооперативна, з ліквідації малограмотності і неграмотності тощо» [9, арк.98]. До роботи в цих організаціях залучали місцевих активісток – сільську інтелігенцію в особі вчителів, бібліотекарів, завклубами, секретарів сільрад (котрі,

здебільшого, були жінками). Часто-густо вони виступали ініціаторами проведення різного роду культурно-масових заходів за місцем свого проживання, а також активними учасниками зборів та мітингів, організовуваних партійними функціонерами у селах з метою дискредитації повстанського руху. Наприклад, голова жіночої ради с. Підвисоке Бережанського району Тернопільської області Грисів Ольга на ініційованих нею щонедільних зборах молоді і жінок «закликала їх вести непримиренну боротьбу з українсько-німецькими буржуазними націоналістами» [10, арк.23]. Слід підкреслити, що влада намагалася використовувати жіноцтво у якості опосередкованого суб'єкта зв'язку з повстанцями, завдяки чому певна кількість бійців УПА та оунівського підпілля відійшла від збройної боротьби.

В означений нами період жіноча частина місцевого населення була резервом кадрового забезпечення номенклатурних посад. Так, тільки впродовж другої половини 1945 – першої половини 1946 рр. в Тербовлянському районі Тернопільської області «було висунуто на керівні посади 181 жінку, з яких місцевих – 111 осіб» [11, арк.119]. Вони працювали головами і секретарями сільрад, головами і бухгалтерами кооперацій, фінансовими агентами, медсестрами і лікарями в селах, службовцями у різних районних установах.

З метою заручитися підтримкою значної частини місцевого населення, так званий «жіночий» напрям роботи обласних та районних комітетів КП(б)У висвітлювався і пропагувався у засобах масової інформації. Так, «нараду жінок Станіславської області транслювало місцеве радіо, а всі 630 делегатів після цього брали участь у міських і районних зборах жінок» [15, с.314], у м. Бережанах Тернопільського району в липня 1945 р. було «змонтовано фотомонтаж з жінок делегаток, активісток і робітниць, який підніс активність жінок в громадсько-політичній роботі» [10, арк.23], в обласних та районних газетах регулярно вміщувалися статті про успішну діяльність жіночих рад. Така форма роботи та спосіб її популяризації, поза всяким сумнівом, сприяли як формуванню позитивного іміджу нової влади, так і розширенню соціальної бази її підтримки.

Таким чином, у перші повоєнні роки проблема фактичної легітимізації радянської влади у західних областях України, тобто добровільного визнання мешканцями регіону її «своєю», стояла досить гостро. Для реалізації цього завдання партійно-радянська номенклатура використовувала як силові, так і порівняно «м'які» засоби впливу на місцеве населення: залучення його найбільш активної частини до роботи в державних установах, зосередження уваги на окремих соціальних верствах та організація роботи конкретно з кожною з них (молодь, жінки, селянство, інтелігенція і т.п.), тотальне застосування агітаційно-пропагандистських методів впливу на суспільну свідомість тощо. Практика довела, що застосовувані в комплексі, вони сприяли досягненню бажаного для влади результату – до початку 1950-х років західно-українське населення в масі своїй фактично інтегрувалось у статус громадян Радянського Союзу.

Джерела та література:

1. Державний архів Волинської області (ДАВО), ф. П-1, оп.2, спр.3, 45 арк.
2. Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО), ф. П-1, оп.1, спр.417, 85 арк.
3. Державний архів Львівської області (ДАЛО), ф. П-3, оп.1, спр.203, 112 арк.
4. ДАЛО, ф.5001, оп.2, спр.32, 171 арк.
5. ДАЛО, ф.5001, оп.2, спр.33, 126 арк.
6. ДАЛО, ф.П-3, оп.1, спр.203, 112 арк.
7. Державний архів Ровенської області (ДАРО), ф. П-400, оп.3, спр.58, 126 арк.
8. ДАРО, ф.П-400, оп.3, спр.8, 30 арк.
9. Державний архів Тернопільської області (ДАТО), ф.П-1, оп.1, спр.407, 112 арк.
10. ДАТО, ф.П-1, оп.1, спр.408, 135 арк.
11. ДАТО, ф.П-1, оп.1, спр.409, 128 арк.
12. Ліщенко М. О. З історії радянського будівництва в західних областях Української РСР у 1944-1945 рр. / М.Ліщенко, В.Балух // Архіви України. – 1983. – № 2. – С.44-48.
13. Макачук В. Державно-територіальний статус західноукраїнських земель у період Другої світової війни (1939-1945 рр.). Історико-правове дослідження / В.Макачук. – К.: Атака, 2007. – 368 с.
14. Нариси історії Ровенської обласної партійної організації / Авт. кол. В.І.Вишнякова, М.О.Гарматюк, П.В.Йова та ін. – Львів: Каменяр, 1981 – 264с.
15. Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. – 495 с.
16. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф.1, оп.23, спр.1549, 42 арк.
17. ЦДАГО України, ф.1, оп. 45, спр. 570, 87 арк.
18. ЦДАГО України, ф.1, оп. 45, спр. 962, 38 арк.
19. ЦДАГО України, ф.1, оп. 45, спр. 963, 11 арк.
20. ЦДАГО України, ф.1, оп. 23, спр. 3970, 19 арк.
21. Шайкан В. О. Засоби боротьби радянської влади проти ОУН на заключному етапі Великої вітчизняної війни / В.Шайкан, В.Шайкан // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2011. – Вип. XXX. – С. 91-95.